

Hans Anten

Massieve biografie van een beweeglijke literaire trait-d'union

Annemiek Recourt, *Moralist van de ontrouw. Jan Greshoff (1888-1971)*. Amsterdam: Uitgeverij Van Oorschot, 2018. 864 p.

De 'stille' derde Nederlandse redacteur van het tijdschrift *Forum* op de achtergrond naast Ter Braak en Du Perron: zo werd Jan Greshoff wel genoemd. Die belangrijke positie in de coulissen had de dichter, criticus, essayist, journalist Greshoff vooral te danken aan de intermediaire activiteiten waar hij zijn grootste betekenis voor de Nederlandse literatuur aan ontleent. In de jaren dertig speelde hij daarin een sleutelrol als literair adviseur, promotor en organisator. Dat Elsschots 'Verzen van Vroeger' in *Forum* verschenen en dat Elsschot volgens de overlevering na tien jaar in 1933 met *Kaas* weer een roman schreef en die in dat tijdschrift publiceerde: het zijn de bekendste voorbeelden van Greshoffs bemiddelende inspanningen tijdens het interbellum.

Met de studie waarop Annemiek Recourt in 2018 promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam kreeg Greshoff als een van de laatste Nederlandse coryfeeën rond *Forum* zijn biografie. Eerder al verschenen biografieën van Ter Braak, Marsman, Du Perron, Slauerhoff en Vestdijk, terwijl die van Van Vriesland al enige tijd is aangekondigd. In 24 in paragrafen onderverdeelde hoofdstukken, die op hun beurt zijn ondergebracht in 5 delen van gemiddeld 125 bladzijden, vertelt Recourt in *Moralist van de ontrouw* chronologisch het verhaal van Greshoffs leven, een leven dat zo'n zestig jaar in het teken stond van literatuur en dat meer dan honderd afzonderlijk gepubliceerde boeken, meestal boekjes, omvat. De titels van de paragrafen, de van opschriften en jaartallen voorziene hoofdstukken en delen plus een korte proloog en epiloog geven de omvangrijke tekst een heldere structuur. Onder meer een inleiding, 135 pagina's noten, lijsten met geraadpleegde bronnen en een personenregister completeren de biografie.

In de inleiding formuleert Recourt het paradoxale lot van Greshoff dat de biografie overtuigend illustreert. Ofschoon hij zichzelf een *minor poet* vond, beschouwde Greshoff niettemin het dichterschap als de kern van zijn schrijverschap. Hoewel met name de rijmende parlando-gedichten met hun ironische satire en anekdotiek in het interbellum zo populair waren dat sommigen zelfs een 'greshoviaanse school' vreesden, heeft zijn poëzie de canon niet gehaald. De literairhistorische aandacht voor zijn 'nevenactiviteiten' is daarentegen juist groeiend: in een aanzienlijk corpus secundaire literatuur wordt de *homme de lettres* Greshoff niet alleen belicht in zijn hoedanigheid van criticus, animator en bemiddelaar maar ook in zijn rol van uitgever van bibliofiele reeksen en van (hoofd)redacteur van tijdschriften en kranten. Met haar biografie beoogt Recourt de eerste overkoepelende studie te presenteren waarin alle dimensies van Greshoffs veelkantige schrijverschap in onderlinge samenhang worden besproken. Een andere doelstelling is een bijdrage te leveren aan de ontsluiting van ongepubliceerd onderzoeksmateriaal. Naast een overvloed aan gepubliceerde bronnen zijn dat vooral brieven en dagboeken van Greshoff. De biografie laat zien dat extensief gebruik is gemaakt van de tien meter dagboeken die in het Literatuurmuseum zijn gearhiveerd. Ten

slotte releveert Recourt in de inleiding twee typerende kenmerken van Greshoffs ‘contradictoire persoonlijkheid’: de principiële veranderlijkheid in opvattingen en standpunten, te relateren aan de typering ‘moralist van de ontrouw’, en het elitair conservatisme als constante factor in zijn mentale attitude. Beide aspecten komen in de biografie uitvoerig ter sprake bij het traceren van Greshoffs *werdegang* in relatie tot de maatschappelijke, politieke, algemeen culturele en literaire context.

De voornaamste topografische coördinaten van Greshoffs leven zijn bekend: tot 1927 woont hij, vanaf 1917 met echtgenote Aty Brunt, in verschillende plaatsen in Nederland, van 1927 tot 1939 in Brussel en van 1939 tot zijn overlijden in 1971 in Zuid-Afrika. In 1941 verblijft hij een half jaar in Nederlands-Indië en van 1942 tot 1945 ruim tweeënhalf jaar in New York. Nederland bezoekt hij na de Tweede Wereldoorlog nog verschillende keren. De hoeveelheid feiten die Recourt opvoert om de lange carrière van haar protagonist in die continenten te beschrijven is overweldigend. Het aantal meticuleus gedocumenteerde plannen, projecten en ondernemingen van Greshoff dat de revue passeert met betrekking tot verhuizingen, reizen, ontmoetingen, netwerken, boeken, tijdschriften, kranten, bloemlezingen, interviews, lezingen et. cetera is indrukwekkend. Te veel om hier op te noemen. Een verklaring voor de frequentie waarmee de talloze manifestaties van die veelzijdige bedrijvigheid even snel verschijnen als verdwijnen is gelegen in de omstandigheid waardoor het Greshoff ook niet lukt een roman te schrijven. Onrust en bewegelijkheid zijn kenmerkende eigenschappen van hem. Recourt formuleert het vriendelijk: zijn ‘geest is te bewegelijk voor een project dat langdurig volledige concentratie en stevig zitvlees vraagt’ (336). Zelden zal Greshoff het langer dan drie jaar op een vaste werkplek uithouden.

Deel I geeft een panoramisch overzicht van Greshoffs jeugd, adolescentie en de eerste jaren van volwassenheid. Wat in de beschreven periode (1888-1914) onder meer opvalt is dat de jonge Greshoff, mislukt op de HBS en werkzaam in de journalistiek als entree tot de literatuur, tal van vergeefse pogingen onderneemt gedichten in het tijdschrift *De Beweging* van Albert Verwey geplaatst te krijgen. Verweys acceptatie was toen, in de woorden van J.C. Bloem, ‘de consecratie van het dichterschap’ en die heeft Greshoff, in tegenstelling tot zijn nieuwe vrienden Jacques Bloem en Pieter van Eyck, nimmer ontvangen. We zien ook dat in die vroege jaren al de basis wordt gelegd voor Greshoffs elitaire overtuigingen, waarvan standsverschil, beschaving, schoonheid en individualisme de fundamenteen zijn. Dat wordt bijvoorbeeld duidelijk als Greshoff zijn bibliofiele uitgaven van *De Zilverdistel*, de door hem en Bloem opgerichte *private press*, verdedigt. Die boekjes met hun hoge prijs en lage oplagen voor de *happy few* vormen in hun optiek een antidotum voor de vulgarisering en de aantasting van de goede smaak van de Wereldbibliotheekboeken voor een groot publiek.

De titel van deel II (1914-1923) vat de inhoud ervan adequaat samen: ‘Het streven naar een geestelijke elite’. Overtuigend laat Recourt de overeenkomsten zien in de verschillende stadia van dat streven. Die etappes zijn de kennismaking met de ideeënromans *A.O. Barnabooth, son journal intime* (1913) van Valery Larbaud en *Les Pléiades* (1874) van Arthur de Gobineau, met de opvattingen over het kunstenaarschap van de Duitse dichter Stefan George en vooral de kennismaking met de extreem nationalistische en conservatieve denkbeelden van Charles Maurras, de Franse schrijver-politicus en voorman van de prefascistische politiek-culturele beweging *Action Française*. Maurras wist velen in Nederland te winnen met zijn opvattingen over natuurlijke ongelijkheid van mensen en volken, over het leiderschap van een aristocratische elite en over vervlakking en nivellering van de samenleving door democratische impulsen. Greshoff werd een fervent aanhanger van Maurras; hij ontmoette hem in Parijs en nam zich voor een studie over hem te schrijven. Pas

in de jaren dertig, als de totalitaire dimensies van het fascisme manifester worden, distantieert hij zich niet alleen van Maurras maar ook van de Italiaanse dictator Mussolini, voor wie hij een fascinatie had die Recourt geloofwaardig weet te reduceren tot een oppervlakkige en naïeve bewondering. Maar van het antidemocratische standsbesef zal hij nooit afstand doen vanwege zijn angst voor en afkeer van ‘de legerscharen van Jan Rap’, die de schoonheid aantasten en de beschaving ondermijnen.

In zekere zin is de belangrijkste gebeurtenis in deel III (1923-1938) Greshoffs verhuizing in 1927 van het provinciale Arnhem naar de metropool Brussel. De twaalf Brusselse jaren waren zijn meest actieve jaren en naar eigen zeggen de gelukkigste. Zijn populariteit en carrière bereikten in deze periode een hoogtepunt toen hij het onbetwiste middelpunt werd van een uitgebreid netwerk van Belgische en Nederlandse schrijvers. Greshoffs woning was een plek waar ‘haast de hele Nederlandse literatuur voorbijtrok of verbleef’ (293), aldus de latere uitgeefster Angèle Manteau, die als zeventienjarige au pair bij de familie in dienst was. Daar ontmoette ze onder anderen Du Perron, Ter Braak, Slauerhoff, Vestdijk, Roland Holst, Marsman, Van Schendel en Bloem. In zijn *finest years* is Greshoff verbonden aan een groot aantal tijdschriften en kranten: bijvoorbeeld aan de chique Nederlandse liberale kranten *Het Vaderland* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* als cultureel correspondent, aan *Forum* als medewerker, aan het boekentijdschrift *Den Gulden Winckel* als redacteur en aan het Vlaams-Nederlandse literaire maandblad *Groot Nederland* als redacteur en hoofdredacteur. In het laatste redacteurschap was Greshoff op zijn best. Het is immers door zijn reorganisatie in 1936 dat *Groot Nederland* het toonaangevende periodiek wordt waarin niet alleen auteurs rond het opgeheven *Forum* publiceren maar ook bijvoorbeeld Nijhoff (met *Het Uur U*) en Bordewijk (met de novelle *Keizerrijk*). Zeer tot zijn ongenoegen raakt de exclusieve focus op al die literaire besognes allengs verstoord door de tijdsomstandigheden van dreigend fascisme en nationaalsocialisme. In een van de boeiendste hoofdstukken van deel III schetst Recourt genuanceerd het dilemma waarvoor Greshoff zich gesteld wist. Ondanks de publicatie van zijn anti-nazistische *Bruine Liedjes* in *Forum* en zijn lidmaatschap van het Comité van Waakzaamheid blijft hij uiteindelijk de ‘eenzame man’ die de autonomie van het elitair individualisme verkiest boven een politiek engagement van een collectief kader. *Au fond* is ook Greshoff als Du Perron een ‘smalle mens’, maar geen ‘politicus zonder partij’ zoals Ter Braak. Hoe succesvol de Brusselse tijd ook mag zijn, vanwege de naderende oorlog die volgens hem van het ‘oude, beschaafde’ Europa weinig zal overlaten, besluit Greshoff te emigreren, en wel naar Zuid-Afrika.

Greshoffs vrijwillige ballingschap in Kaapstad, inclusief een weinig fortuinlijk verblijf in Nederlands-Indië en New York om geld te verdienen, kan als een anticlimax beschouwd worden, zoals blijkt uit de beschrijving ervan in de laatste twee delen van de biografie. Hij zet zich in voor allerlei bemiddelende initiatieven tussen literair Zuid-Afrika en Nederland en schrijft uit financiële noodzaak ‘journalistieke artikeltjes over van alles en nog wat’ (416). Maar wat hem blijvend steekt is heimwee naar het Europa van weleer en een selecte club gelijkgestemden. Daarbij laat het beschavingsniveau van het land te wensen over: ‘Héél Zuid-Afrika ruikt nog naar de stal’ (639) noteert hij in 1961 in een brief. Greshoff, inmiddels een literator in de marge, wordt een ontevreden, eenzame depressieve man, die leeft in een land waar een repressief wit apartheidsregime de rassenscheiding rigoureuus doorvoert. Uiteraard roept die situatie de vraag op naar de reactie van de schrijver op die politiek. Het antwoord is duidelijk: Greshoff zwijgt erover, althans in het openbaar, in lezingen en artikelen over Zuid-Afrika. Uit zijn dagboek valt evenwel op te maken dat hij tegen het beginsel van de apartheid is, maar dat er voor hem van gelijkstelling op dat moment nog geen sprake kan zijn. Wie

Afrika werkelijk kent, stelt hij bijvoorbeeld in 1961, weet dat ‘negers, bovenal aartslui, meestal zeer wreed en weinig geneigd zijn zich te ontwikkelen. Er zijn uitzonderingen te over, doch wat maken enkele duizenden bekwame, goedwillende, beschaafde enkelingen uit tegenover miljoenen, die nog in de staat van wilden leven en zich daar bijzonder lekker in gevoelen’ (639). Waar de biografie dikwijls de feiten voor zich laat spreken, is zij nu nadrukkelijk aanwezig door Greshoffs houding met argumenten opportunistisch, onhandig en kleinmoedig te noemen. Daar kan men het alleen maar mee eens zijn.

Na de Tweede Wereldoorlog reist Greshoff als gezegd nog verschillende keren naar Nederland, een land dat hem in toenemende mate teleurstelt omdat het een werkelijkheid was geworden, ‘zoo vulgair, zoo verveloos (ook in overdrachtelijke zin), zoo gemelijk, zoo los van alles waar wij nu juist prijs op stellen’ (601). En die deconfiture wordt niet het minst veroorzaakt door de nieuwe literatuur: ‘Welk een land waar een schrijver als Flaes [F.C. Terborgh] onverkoopbaar is, terwijl men Jan Cremer letterlijk met geslachtsdeelen en al opvreet’ (662), noteert hij in 1965 in zijn dagboek. En in 1952: Van Louis Couperus tot Anna Blaman, is er vernederender ontaarding denkbaar?’ (599). Afschuw roept de ‘vieze kleinburgerlijkheid’ van Van het Reves *De avonden* op. Over werk van Hermans, Boon en Lucebert zijn soortgelijke oordelen te lezen. Ze tonen aan hoe groot ondertussen ook figuurlijk de afstand tussen Greshoff en de literatuur was geworden.

Met *Moralist van de ontrouw* publiceerde Annemiek Recourt een paradoxale schrijversbiografie. Want niet de duizenden bladzijden die Greshoff als dichter, criticus, essayist en journalist schreef maar de talloze manifestaties van zijn activiteit als *trait-d’union* krijgen terecht de meeste aandacht in dit alomvattende boek. Greshoff: ‘de man die uit niets anders bestaat dan uit literatuur’ (477): door het biografische en institutionele vizier juist op Greshoff te richten, kon deze levensbeschrijving tevens een aantrekkelijke literatuurgeschiedenis worden. De incidenteel doorgesloten detaillering in het verhaal – de dood van president Roosevelt wordt vernomen terwijl ‘Aty in Macy’s een hoedje staat te passen’ (538) – en het detonerende gemeenzame jargon dat zo nu en dan gehanteerd wordt – ‘Aty scheurt, knipt, plakt, tikt en sorteert tot ze er scheel van ziet’ (572) - doen daar weinig aan af.

Universiteit Utrecht

In: *Spiegel der Letteren* 61 (2019), nr. 3.